

A DAL, A VALÓSÁG ÉS AZ ÁLOM: SALVATORE QUASIMODO KÖLTÉSZETE

Ausztráliában egy tudós hosszú évek kutatásai után kiadott egy könyvet az ottani őslakosság "mitológiájáról", amelyet a szerző nagy meglepetésére, egyúttal csalódottságára, maguk az őslakosok erősen bíráltak. Nem mintha a szerző monográfiája tévesen ábrázolta volna kultúrájukat, inkább a "mítosz" szó használatát nem akarták elfogadni, túlságosan eurocentrikusnak ítélték azt. Inkább az Australia Dreaming kifejezést kedvelik, az álmodó Ausztráliát. Az álom tehát, mint transzcendens, emelkedetten poétikus és mitikus elem (európai terminusokkal szólva), olyan erő, amely áthelyezi az emberi lényt a mindennapi dimenziójából egy másikba, amely a lét mélyebb rétegeibe jut el, és amely bár visszatükrözi az életet, de más színekkel látja.

1949-ben Salvatore Quasimodo kiadta Az élet nem álom című kötetét, amelynek címét feltételezhetően Calderon de la Barca spanyol író híres színműve, Az élet álom ihlette. Egy költő számára az álom fogalma gondolatébresztő, és mivel ez a szó többször is visszatér Quasimodo műveiben, rövid felszólalásomnak azt a kissé merész, de határozottan prózai címet szerettem volna adni, hogy Az élet álom is. Részben azért (és tudom, hogy ez a kritikusok nagy része által nem osztott vélemény), mert a kilenc verset és a négy Ovidius fordítást tartalmazó gyűjtemény számomra mélyen megrendítő és felkavaró, részben pedig azért, mert ez a kötet Quasimodo műveinek – és nem csak időrendi sorrendben – központja és fő reprezentánsa. Legvégül pedig úgy gondoltam, hogy a címbéli "álom" által sugallt gondolatban össze lehet kapcsolni a "két" Quasimodot.

Vegyük példának a gyűjteményből a Thanatos Athanatos költeményt. A vers emelkedett meditálás a halálról – jellemzően szicíliai téma – de ugyanakkor egy olyan Isten vallatóra fogása, aki megengedi mind a szenvedést, mind pedig azt a végső gyalázatot, ami a halál. Egy sír előtt állva a költő felteszi magának a kérdést, hogy az emberi lét egyetlen bizonyossága-e a "Thanatos Athanatos" és a sírkövünkön ennek kell-e állnia:

Csak így név nélkül, hogy semmi se emlékeztessen

Ennek az embernek álmaira, könnyeire, dühkitöréseire?

(Képes Géza fordítása)

A vers akkor éri el erőteljes és vigasztalan konklúzióját, amikor Quasimodo, a szemérmesség, a zavarodottság és a büszkeség vegyes érzéseitől fűtve Istent vádolja az emberi vereségért és a miatta elszenvedett metafizikus erőszakért:

Az élet nem álom. Valóság az ember

És az embernek csendre féltékeny sírása.

Csend istene, nyisd meg a magány kapuját.

(Képes Géza fordítása)

Az első három idézett sorban az „álmok” az egyén vágyakozásait, szándékait és reményeit fejezik ki, ez a jelentés azonban kissé megváltozik a mű utolsó szakaszában. „Az élet nem álom”, az élet a hic et nunc, az élet a létezés kézzelfoghatósága, az élet nem játék, és a létezés valósága pedig a „csend”, a „magány” és a „féltékeny sírás” vigasztalansága – ez Quasimodo másik állandó és gyötrő témája.

Számomra nyilvánvaló, hogy Quasimodo soha nem adta fel ezt az álomfelfogást, még a negyvenes években írt verseiben sem, amelyeket egyesek túlságosan elhamarkodottan és felszínesen „neorealistának” ítélték. Talán ezt a második időszakot nevezhetnénk „lírai realistának”, mert bár azok a versek egy új világlátást tükröztek, de ugyanúgy harmonikus és dallamos ritmusban, lágy és muzikális szókincssel.

Egy „második időszakot” említettem, de se időnk, se kedvünk nincs újra végigfutni azokon a vitákon, melyeket a Quasimodo számára kétségtelenül vívó jelentőségű 1946-os Nap nap után című kötet megjelenése váltott ki. Néhány olasz kritikus már akkor két, sőt három korszakot említett Quasimodo költészeti munkásságán belül. Az első a kezdetek Quasimodoja, vagyis a hermetikus költő, aki legelső, Vizek és földek gyűjteményével 1920-ban tűnt fel, és aki hermetikus maradt (bár a vélemények eltérőek) egészen 1940-ig. A hermetizmus kifejezést, akárcsak a romantikát vagy az impresszionizmust, nem könnyű precízen meghatározni, mindenesetre a fogalom magába foglalja a szó kultuszát, vagy épp a kommunikatív funkciójától elválasztott jelentés-értékek kihangsúlyozását, egy homályos”, vagy csak utaló versírást, a közvetlen kifejezés legalábbis látszólagos elutasítását, hitvallást a l'art pour l'art költészetben és

a tiszta líraiság élményét. Egy olyan költészet, amely egy nem intellektuális, inkább álomvilági választ vár az olvasójától. Talán leghíresebb versének (Hirtelen leszáll az este), három sora a legsikerültebb példája ennek a tendenciának:

*Mindenki egyedül áll a föld szívéén,
Mit átdőfött a nap egy sugara,
És hirtelen leszáll az este*

(Képes Géza fordítása)

Ez egy Leopardihoz méltó mű, az emberi lény leküzdhetetlen magányának, az élet rövidségének és ama néhány, napsugártól megvilágított kevés pillanat tünékenységének bizonyítására, melyeket rögtön az éj sötétsége követ. Quasimodo azokban az években a mítosz kifinomult érzését kultiválta, és Sziciliát is mítoszként élte meg, de aztán a negyvenes években a saját életét és az európai történeket megtapasztalva, nem hajlott már arra, hogy az életet álomszerű, mítikus kifejezésekben lássa, és nem volt hajlandó továbbra is hermetikus költeményeket sem írni, amelyeknek a hírnevét köszönhetette. Ennél a pontnál néhány kritikus és irodalomtörténész egy középső időszakot vél kimutathatónak Quasimodo életművében, méghozzá a klasszikus fordításokét, pontosabban az 1940-ben megjelent Görög lírikusok antológiát. Ezek a fordítások sem nyelvi, sem filológiai szempontból nem hűségeseek; céljuk inkább a klasszikusok „leporolása”: újraértelmezése a korszerű ízlés és érzékenység szellemében. Nem is annyira fordítások ezek a szó szokásos értelmében, mint inkább párhuzamos szövegek, Szapphó, Alkaios vagy Anakreón ihletette átdolgozások, amelyeket oly mélyen újragondolt Quasimodo, hogy a saját költészete részének is tekinthetőek. Franco Fortini élelátó megítélése szerint „főleg olyan korú és szerzőjű irodalmi szövegek fordításáról volt szó, melyeket az idő és kultúrák távlati időtlenné tettek”, és itt tehetünk egy összevetést Ezra Pounddal és az ő - a nyugati kultúrák számára idegen kínai költők - fordításaival, amik oly módon lettek újraírva és újragondolva, hogy anélkül, hogy elveszítenék derűs furcsaságukat, tökéletesen beilleszthetőek legyenek egy modern kultúra gondolatvilágába.

Hasonlóan, Quasimodo fordításait, a posteriori, egy olyan fejlődési szakasznak látták, amely a költő addigi munkásságával való szakítás egy állomása, s ezt a szakítást a Nap nap után kötet jelentette, ami 1946-ban, a világháborút közvetlenül követő időszakban látott napvilágot. Quasimodo egy évvel azelőtt már belépett az Olasz Kommunista Pártba, és ezt az új kötetét már akkor elkötelezettségének, illetve a szociális és állampolgári gondolkodásmódja kifejezésének tekintették. Volt, aki egyenesen „árulásról” beszélt, persze nem nacionalista vagy politikai értelemben, hanem esztétikailag. Quasimodo költői munkásságának ez az úgynevezett felosztása sok vitát kavart a költő kritikusainak körében, de én csak Roberto Sanesi költő-kritikus állásfoglalására szorítkoznék, aki ahelyett, hogy Quasimodo költészetének változatlanágát emelné ki, a hangsúlyt a költő mély, etikai természetű folytonosságára teszi, amit talán elrejt a változó felszín. Sanesi hozzáteszi: „Quasimodo költészete úgy változott, ahogy a változatlan törzsbe új élményeket ojtott”. Az alapvető etikai értékek akkor is változatlanul megmaradnak, amikor a kifejezésmód változik.

Milyen is ez a változás? “Az ember a költészettől a valóságot akarja. A világot csak érzékekkel megérteni vagy felfedezni nem lehet”, írta egy 1946-os tanulmányában (Az ember és a költészet), amely megállapítás önmagában nem a legújszerűbb, de a költő Quasimodo számára a kérdésnek aggasztó kísérőjelenségei voltak, új, sürgető és jelentős problémákat vetett fel, melyek versírói stílusának és költő voltának újragondolását követelték meg. Milyen igazságot akar az ember a költészetben, hogy kell bemutatnia, mely stílusban és kinek szánva? A háború, az ellenállás és Észak-Olaszország náci megszállása Quasimodot – és nem csak őt és nem csak Itáliában – magán a költészetben, annak szerepén, lehetőségein és az azt meghatározó valóságon való elmélkedésre készítették.

Költészeti stílusának változása tehát nem egy kritikai trouvaille, hanem magának Quasimodonak az átgondolt döntése. A Nap nap után antológiában található egyik alapvető művében, a Fűzfák ágain-ban felteszi a költőknek a kérdést:

*Ó, hogyan is tudtunk volna énekelni,
míg idegen láb taposott szívünkön!
A tereken szétszórva heverték a holtak
a dermedtre fagyott fűvön – bárányként
sírtak a gyermekek, sötétben üvöltött
az anya, úgy ment fia felé,
ki távirópóznán függött megfeszítve.
Fűzfák ágain felfüggesztve hallgattak*

*citeráink is, gyász jeleként,
súlytalanul lengtek a szomorú szélben.*

(Képes Géza fordítása)

Egy, még a crocei filozófia által uralt esztétikai hangulatban volt, aki ezt a költeményt pusztá nyilatkozatnak, míg a kötet néhány más versét mintegy “a szándék állapotában megrekedt újító akarat” bizonyítékának, avagy mintegy “jóindulatú vízióknak” (Michele Tondo 1970), ám hogy tagadhatnánk ma a háború és az Ellenállás drámai történései kiváltotta erkölcsi elkötelezettség iránti igény jogos voltát; egy nem a szűkebben vett sartré-i értelemben, hanem az “ember újraalakítása” kérdés befogadóbb és széleskörűbb értelmében?. A megállapítás szintén Sanesitól származik, Quasimodo erőfeszítése viszont - összhangban a kor más íróival, mint Albert Camus vagy Carlo Levi – arra irányul, hogy a náciizmus barbársága után újra létrehozzon egy humanista kultúrát. Ezt az új költészetet egy új kézzelfoghatóság, a társadalom mimézisének keresése, a valóság ábrázolásának szándéka, a kibeszélés akarása jellemzik, de méginkább a közösség gondjaihoz való közeledés; a bennük való osztozás. Ebben az értelemben jogos “elkötelezettség”-ről beszélni, de csak akkor, ha ehhez a fogalomhoz nem politikai, hanem egzisztenciális jelentés társul.

Quasimodonak a költészettel kapcsolatos bizonytalansága a “hogyan írni” kérdésével szemben, hasonló az Angliában W. H. Auden által, a spanyol polgárháború idejében kifejezett bizonytalansághoz, amely a költészet érvényességét, hasznosságát és egészen annak igazolhatóságát firtatja, és talán hasonlít Adorno híres kérdéséhez is, hogy létezhet-e még lírai költészet Auschwitz után. A “hogyan írni” kérdése egy hiteles, mély kétség, amely soha nem válik tiltakozássá, vagy a hallgatásra való biztatássá, de egy új költészet szükségességét hordozza magában. A fűzfák ágain, mint az egész új költészet, közlésében könnyen érthető és közvetlen, ugyanakkor nyelvezetében, klasszikus rímtelen tizenegy szótagú versmértékében éppúgy lírai, mint a nem felakasztott, hanem a távirópóznán “megfeszített” fiú vallásos megjelenítésében, vagy akár a szomorú fűzre, a síró fára akasztott “lant” ábrázolásában, amely utóbbi kiváltképp romantikus-dekadens szimbólum.

Tehát az ember a költőtől a valóságot várja, de azt is megkívánja, hogy folytassa a verselést. Quasimodo legfőbb törekvése azokban a sötét napokban az volt, hogy egy olyan szintézist találjon, s olyan új költői nyelvezetet kovácsoljon, amely képes kifejezni nem az egyéni érzelmeket, inkább a kegyetlen valóságot: a holokausztot, az öldökléseket, a haláltáborokat és az Európa-szerte mindenütt elkövetett mézszárlásokat. Az Én hazám Itália-ban a lengyelországi táborokról, “olajfelhőkben égő hullahegyek”-ről, Sztálingrádról, Buchenwaldról és azok “átkozott kemencéi”-ről beszél – és nem énekel -, viszont olyan sorokkal zárja költeményét, melyekben ismétlődik az “ének” szó:

*Az én hazám Itália, ó, te legidegenebb ellenség,
és én Itália népét éneklek, és a sírást,
mit a tenger moraja elföd,
az anyák tiszta gyászát s a kivirágzó életet.*

(Képes Géza fordítása)

Ugyanaz a hangulat érezhető már az Anno Domini MCMXLVII költemény címében is, melyben a költő haragja nem a fegyveres összecsapásokon értendő háború, hanem a “hidegháború” új valósága ellen fordul. Az emberiségtől újra megtagadják az élet igazi kincsei ápolásának a lehetőségét, a nyugalomban élést, a természet örömét, a szerelmet:

*És többé senki sem hörgi: “Istenem,
mért hagyta el engem?” És többé nem buggyan
az átszúrt mellből vérről összefolyva a tej. És most
ti, akik magnóliák közé dugtátok az ágyúkat,
hagyjátok, hogy fegyvertelenül töltsünk egy napot, leheveredve
a fűbe, a fűgén futó patak csobogására figyelve,
Hadd vegyüljön nádlevelek zizegése hajunkba,
míg csókoljuk szelíd szeretőnket.*

(Képes Géza fordítása)

Quasimodo ebben a pillanatban úgy tűnik, hogy T. S. Eliot azon céljaihoz közelít, melyektől minden más értelem-
ben távol áll, vagyis “a gondolat érzékivé tételéhez”, de általában a gondolat és érzelem közti ellentét nem más, mint
azon különféle belső kettősségek egyike, melyek a költő művét gazdagabbá teszik: ellentét mítosz és történelem, idő és
időtlen, racionális és irracionális közt, Szicília és Milánó és talán egy mítikus és egy valóságos Szicília közt is. A két Szi-
cília közti ellentétre hivatkozva megemlíthetjük a “tönkrement álmok öröksége” kifejezés paradox használatát a Kö-
zel egy szaracén toronyhoz a halott bátyért bátyjához írt gyászköltményében, melyet egy mítosz és valóság közötti fél-
úton található Szicíliaba helyez a költő. Így ír:

*a megkövült szívárvány magasából
ne bömbölt volna a tenger fülébe
a vad dőrej – fonákra fordult álmok
örökéről: elvétett ifjúságról –,
s a torz léptékű földre,
ahol minden teremtmény
erősebb mint az ember.*

(Szénási Ferenc fordítása)

Ez az a második Quasimodo, aki jobban ismert az európai olvasók előtt. Hermetizmusa lényegében Olaszország ha-
tárain belül maradt, de a háború utáni időszakban új költészete visszhangra és összhangra talált más európai orszá-
gok költőivel és olvasóival. Franciaországi találkozására Louis Aragonnal különlegesen szerencsés volt, mivel Aragon
Quasimodoéhoz nagyon hasonló alkotói utat járt be, fiatal műveinek szürrealizmusától – mint például a *Le Paysan de
Paris* – a háború után megjelent, esetében politikailag nyíltabban elkötelezett versekig. Nagy-Britanniában Quasimodo
kevésbé volt szerencsés, 1966-ig kellett várnia, hogy első antológiája megjelenjen angol nyelven. Montale már eléggé is-
mert volt akkor, talán mert Eliotéhoz hasonló ihletekből merített, s mert a neves F. D. Leavis elismerően mutatta őt be
az angolszász olvasóközönségnek. Az első komoly tanulmányt Quasimodoról C.M. Bowra írta 1947-ben. Kihangsú-
lyozta Quasimodo “költői ihletének antiszimbolizmusát”, viszont művének hiányossága, hogy látszólag nem vesz tu-
domást Quasimodo háború előtt írt verseiről. Bowra szerint “Quasimodo költészete a gyötrelmek éveiben született, és
tükrözi a költő erőfeszítését arra, hogy úrrá legyen a körülményeken, a képzelet és a tudat segítségével való teljes meg-
értésük révén.” Ez akár igaz is lehet, de Quasimodo mai teljes elismerésének néhány olasz és külföldi kritikus tétovázá-
sa, kételye és homályos állásfoglalása még mindig akadályát képezi. Számomra Quasimodo még ma is egy olyan költő,
aki elgondolkodtat, de ugyanakkor el is álmodoztat.

(Praznovszky Janka fordítása)

